

Тематски зборник научних радова
МИ И ДРУГИ КРОЗ ВИЗУРУ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

књига 1
ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ

МИ И ДРУГИ КРОЗ ВИЗУРУ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ
(Тематски зборник научних радова)

књига 1

ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ

Издавачи

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић
e-mail: institut.skr@gmail.com

Академија за националну безбедност Београд

За издаваче

Проф. др Драган Танчић, редовни професор

Проф. др Драган Симеуновић, академик

Главни и одговорни уредник издавачке делатности

Проф. др Драган Танчић, редовни професор

Заменик главної и одговорної уредника издавачке делатности

Проф. др Драган Симеуновић, академик

Уредили и приредили

Др Мирјана Бечејски, виши научни сарадник

Др Ана Мумовић, виши научни сарадник

Научни савети љубликације

Др Јасмина Ахметагић, научни саветник

Др Марија Јефтимијевић Михајловић, виши научни сарадник

Проф. др Сања Мацура, редовни професор

Проф. др Небојша Лазић, редовни професор

Проф. др Слађана Алексић, ванредни професор

Проф. др Јелена Војиновић Костић, ванредни професор

Лектјура и коректјура

Др Јелена Војиновић Костић, ванредни професор

Компјутерска обрада

Миодраг Панић

Штампа

ГИД „Pi-press“, Пирот

Тираж

150

ISBN 978-86-82736-04-2

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић
Академија за националну безбедност Београд

Тематски зборник научних радова

МИ И ДРУГИ КРОЗ ВИЗУРУ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

књига 1

ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ

Лепосавић, 2024.

Рецензенти

Проф. др Сања Маџура, редовни професор, Филозофски факултет Бања Лука, Универзитет у Бањој Луци

Проф. др Бошко Сувајџић, редовни професор, Филолошки факултет у Београду, Универзитет у Београду

Проф. др Снежана Милосављевић Милић, редовни професор, Филозофски факултет у Нишу, Универзитет у Нишу

Проф. др Тиодор Росић, редовни професор, Педагошки факултет у Јагодини, Универзитет у Крагујевцу

Проф. др Сунчица Денић Михаиловић, редовни професор, Учитељски факултет у Врању, Универзитет у Нишу

Проф. др Небојша Лазић, редовни професор, Филозофски факултет у Косовској Митровици, Универзитет у Приштини

Др Јасмина Ахметагић, научни саветник, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Др Драгана Јањић, научни саветник, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Проф. др Слађана Алексић, ванредни професор, Универзитет у Приштини, Филозофски факултет у Косовској Митровици

Проф. др Ана К. Миловановић, ванредни професор, Универзитет у Београду, Факултет за образовање учитеља и васпитача

Др Марија Јефтимјевић Михајловић, виши научни сарадник, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Др Мирјана Бечејски, виши научни сарадник, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Др Јасмина Кнежевић, научни сарадник, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Др Сена Михаиловић Милошевић, научни сарадник, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Проф. др Ненад Перић, редовни професор, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Објављивање овог зборника суфинансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	9–19

ЈЕЗИК

Јелена М. Војиновић Костић, <i>Језик и национални идентитети</i> <i>кроз призму српског језика на Косову и Метохији</i>	23
Јована С. Јовановић, Драгана И. Радовановић, <i>Обредна храна кроз етнодијалекатске записе</i> <i>из Средње Ибра – етнолингвистички осврт</i> –	31

КЊИЖЕВНОСТ

Драгана Р. Рајовић, <i>Ми и дрући у Слову о Светом кнезу Лазару</i> <i>патријарха Данила III Бањског</i>	49
Милена М. Ивановић, <i>Моштив колективитета у епској епси</i> <i>Цар Лазар и царица Милица</i>	57
Ана К. Миловановић, <i>Морална вертикала косовског завеша</i> <i>у драматизацијама српских народних епса</i> <i>косовског циклуса</i>	69
Борис Д. Булатовић, <i>Косовско предање као српски 'савезник' или</i> <i>'противник': Идеолошке пројекције Александра Гринавалда</i> <i>у актуелизацији Обилићевог лика у народној</i> <i>и романистичарској књижевности</i>	83
Јасмина М. Ахметагић, <i>Злочинац је (увек) дрући:</i> <i>Пакрац Владана Мајијевића</i>	97
Тиодор Р. Росић, <i>Епичка демистификација</i> <i>лажног обраћања</i>	111
Сена М. Михаиловић Милошевић, <i>Дискурс историје у делима</i> <i>Григорија Божовића и Данила Николића</i>	121

Ана М. Мумовић, <i>Српска и албанска пројекција и слика историје (Компаративистичка анализа прича Радомира Стојановића и Агиле Олурија)</i>	137
Јелена З. Милић, <i>Љубав, Пријатељи и Друго Слободана Селенића</i>	153
Урош З. Бурковић, <i>Књижевност између анијажованости и самодовољности: случај романа Бели конопац за Филипа Депреа</i>	167
Сузана Р. Бунчић, <i>Косово у поезији Рајка Пећурова Ноћа</i>	177
Мирјана М. Бечејски, <i>Циклус „Снознања“ из збирке песама Храм тишине Марије Јефимјевић Михајловић</i>	193
Ана Р. Стишовић Миловановић, <i>Имаџолошко у јуџојису Иа Пуквила са Косова и Мејохије</i>	205
Јована Б. Сувајдић, Зорана З. Ђупић, <i>Косово и Мејохија у јуџојисима Душана Косића: темајско-мотивска, језичко-стилска и имаџолошка анализа</i>	215
Магда Г. Миликић, <i>Остављени трај: Палимјесет јуџојисне прозе Милсаве Савића</i>	243
Луна М. Градиншћак, <i>Из „ТИ“ у „ЈА“ (Иво Ђиљико и анализа српској националној идентитету у делима Из ратних дана и Из солунских борби)</i>	259
Соња Р. Шљивић, <i>Енклава у интермедиијалном простору</i>	279
Ивана М. Раловић, <i>У замкама традиције и полијике: Слика жене у филмовима (2014–2024) који темајизују Косово и Мејохију</i>	293
Габриела Агнес Наги, <i>Дом у райу – јерсејективна дејеша</i>	307

Сена М. МИХАИЛОВИЋ МИЛОШЕВИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

ДИСКУРС ИСТОРИЈЕ У ДЕЛИМА ГРИГОРИЈА БОЖОВИЋА И ДАНИЛА НИКОЛИЋА**

Айстѝракиѝ: У раду ће бити речи о дискурсу историје у делима два писца чије је стваралаштво обележило простор Косова и Метохије. На размеђи векова, али и различитих историјских и политичких прилика, Григорије Божовић и Данило Николић остављају трајне и важне записе о (су)животу и менталитету људи другачијих верских конфесија, националности, о споменицима културе и географском подручју. Фокус истраживања биће усмерен на имаголошки аспект њихових опуса, преваходно се тичући хронотопа Косова и Метохије у контексту историјских (не) прилика у изградњи слике о Другом.

Кључне речи: Григорије Божовић, Данило Николић, Косово и Метохија, имагологија, епика, косовски завет.

„Специфичност српске књижевности као литературе малог, често угрожаваног народа, састоји се у томе што је у њој историја ретко кад допуштала да се отргне од извора, да се ослободи своје основне, националне, друштвене, прагматичке функције и да пође путем властитог уметничког самоостваривања, што је она стално изнова проживљавала грчеве рађања и несигурност почетка. Том сталном рвању са историјом, она дугује неке од својих највећих домета, али и многе своје велике поразе“.

Јован Деретић (1983: 18)

Григорије Божовић (1880–1945), реалистички писац романтичарског заноса, истакнути национални радник и још један „трагични јунак косовске мисли“, оставља богати опус који је, чини се, све актуелнији колико

* Научни сарадник, ORCID 0000-0003-2176-8329, sena.mihailovic@gmail.com

** Рад је настао у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација број: 451-03-66/2024-03 од 26. 1. 2024. године.

нам време одмиче. Проширивши нашу књижевну географију (Скерлић 1964: 208), његове приповетке и путописи постају нам читав век доцније сведочанство, мера и географско-историјски атлас простора неодвојивог од нашег националног идентитета.

Са друге стране, Данило Николић (1926–2016) „тихи корачник ка Нобелу“, за разлику од „косовског Андрића“ не гради приче и карактере великог епског замаха нити са истом интенцијом, већ формира упечатљиве микросветове наизглед малих људи, али са готово истим одређујућим фатумом – Косовом и Метохијом као недостижном простору среће.

Различите поетике ове два писца сустичу се у истом одређењу, које се (свака из свог поетичког кључа) може сажети у синтагми „од традиционалном ка модерном начину приповедања“. Један од аргумената за упоредном анализом њихових дела проучаваоцима књижевности могао би бити контекст овог изузетно значајног хронотопа у нашој уметности у другачијим историјским околностима. Шта је то што је припадајуће ауторима и њиховим јунацима, шта чини идентитет и у којој мери усмереност на одређени простор ограничава формирање слике о Другом? У тексту „Хронотоп у теорији приповести и проповедања“ Слађана Алексић пише: „Простор догађања важна је структурна компонента приповедања. Простор подразумева временски период у којем се одвија радња, јер време у историјском смислу битно одређује животну супстанцу сваког простора. [...] Анализа просторности подразумева и везу са историјом и психологијом математике, будући да се простор схвата као један од предмета дисциплине – геометрије“ (Алексић 2019: 47–48). Бахтиновски схваћен простор није једнодимензионалан, он подразумева како материјалне, тако и културно-историјске димензије, али и индивидуалне и колективне представе о њему (простору), „као и анализу мотивационе, активне улоге простора и доживљаја простора, како у нарави тако и у карактеризацији“ (Алексић 2019: 55–56).

Отуда се хронотоп Косова и Метохије читава као почетна тачка из које се могу анализирати опуси Божовића и Николића. Милета Аћимовић Ивков у Божовићевом литерарном подухвату види начин на који се „регионализмом означена српска књижевност, хватајући корак са европским књижевностима, убрзо осавремењивала и модернизовала“ (Аћимовић Ивков 2024: 8). До тада недовољно описане теме са „крвавог и ропског југа“, како је о Косову Григорија Божовића писао Станислав Винавер, захваљујући пишевом изузетно плодотворном раду, помериле су границе српске књижевности. Нетачно би било рећи да се о Косову није писало и пре Божовића. Имајући у виду да он прву приповетку објављује 1904. у београдском часопису *Нова искра*, а да се за почетак новије књижевности на просторима Косова и Метохије везује име Манојла Ђорђевића Призренца и 1871. година када Призренац објављује приповетку „Потоњи Немањић“, потом стваралаштво Никодима Савића, Зарије Поповића, Стојана Капетановића, Дене Дебељковића и других, јасно је да Божовић није родоначелник

ове књижевности. Међутим, он свакако јесте њен најпознатији аутор, захваљујући којем ће се косовскометохијска књижевност „приблизити целовитом српском корпусу“ (Денић 2011: 10).

Данило Николић рођен је у Сплиту, али је детињство и младост провео у Пећи. Највећи број радњи својих прича и романа смешта на простор Метохије, превасходно са временским распонем од почетка Другог светског рата све до последњих дешавања (бомбардовања Србије и исељавања Срба након 1999. године). Косово и Метохија Данила Николића и његова „традицијска духовност у постмодерној форми“ (Радуловић 1992: 1559) није, како је на почетку речено, епски простор великих јунака, већ је упамћени простор среће коме се ретроспективно враћа кроз сећања и меланхолију. Док је Божовића нова комунистичка идеологија дословно убила, као што се потрудила да затре и његово књижевно дело, дотле је Николић у својим првим литерарним остварењима могао ипак слободно да ситуира своје јунаке на истом простору у периоду након ослобођења и са новим друштвеним улогама, али са одређеном дозом обазривости према том истом поретку.

Иако су оба писца превазишла регионалне оквире, важно их је сагледавати и у контексту регионалне књижевности. Душан Иванић за књижевност косовскометохијских Срба каже да је то „књижевност националне периферије, која није имала ни геополитичке ни културноисторијске услове за нормалан развој (школе, штампа, издавачке куће). Заузврат (или: ипак), тај културни миље је чувао или одржавао услове за усмену, фолклорну ријеч, која у начелу има исту вриједност као и друге врсте умјетности ријечи“ (Иванић 2010: 16). Узимајући у обзир да нивои регионалности могу бити најразличитији, од тематских и језичких до културноисторијских и биографских, Косовски бој има привилегован статус, а замка сагледавања целокупне српске књижевности искључиво у том кључу избегава се укључивањем још неког аспекта (осим тематског, у овом случају). Регионални карактер дела добија се и пореклом аутора, или пак његовом „регионалном измештеношћу“ – аутори који не живе у свом завичају, али се њему враћају било у фикционалним, било у документарним сликама.

„Књижевност уписује у своје текстове искуство аутора, али и његов имагинативни потенцијал и идеје, те може много лакше него, нпр. индустрија, техника, да повеже локално и опште. То се врло добро види на дјелу Боре Станковића или, узмимо примјер с Косова, Димитрија Фртунића и Григорија Божовића. [...] Опisuјући природу књижевног рада српских писаца са Косова, историчари књижевности (Милан Богавац, Владимир Цветковић) с правом су истицали *анахроничносћ*, [...] документарне претензије у првим периодима и јаке фолклорне слојеве. Као константа појављује се чињеница да животни пут већине аутора рођених на Косову, одлази изван њега [...]“ (Иванић 2010: 21).

Сложене друштвено-политичке прилике условиле су и касно јављање писаца новије српске књижевности са Косова и Метохије. Јован Цвијић детаљно описује период нарочито тежак по српски народ, а који настаје након повлачења аустријске војске. Највећи број нашег становништва иселио се управо са овог простора за последње четири деценије турске владавине у Старој Србији због терора који су спроводили Турци, Татари и Арбанаси (Албанци). Културни живот Срба оживљава тек шездесетих година 19. века, отварањем конзулата Русије, Аустрије и Енглеске у Призрену. Најпре се отварају прве основне школе, а 1871. године и Призренска богословија.

„Српски писци са Косова и Метохије овог периода били су преокупирани борбом за коначно ослобођење, па су и своја књижевна дела подредили том главном циљу. Дајући реалистичку слику живота они су желели да њихова дела добију и просветитељски-национални смисао. [...] Они су просто документарно описивали живот Срба свога времена, јер су хтели да јавности, и српској и европској, скрену пажњу на геноцид над њиховим народом.“ (144) [...] „Исељавање је било прекинуто ослобођењем, али геноцид над Србима поново настаје након повлачења српске војске 1915. године и траје до краја Првог светског рата. (150)“ (Бован 1990: 144–150)

У оваквом историјском контексту живео је и радио и Григорије Божовић, национални и културни радник¹ (Јевтовић 1996). Провевши већи део свог живота под турском влашћу, значајан број приповедака посвећује борби народа за ослобођење и буђењу и оснаживању националног духа. Његови јунаци углавном су типизирани представници својих националних и верских заједница, а тврдња Гојка Тешића да је реч о једним од најбољих писаца тзв. документаристичке прозе (Тешић 1990: 280) јасно се читава тежњом да се што веродостојније у приповеткама представи начин живота, модел културе, веровања и обичаји како српског народа, тако и осталих народа на простору Старе Србије (Турака, Арнаута, Македонаца, Црногораца...). Ослањајући се на историјску стварност, на митско наслеђе и националну епiku, Григорије Божовић, најпре, ретко прави компромис када су у питању етнички сукоби, већ јасно супротставља две стране различитих

1 Након завршетка студија на московској Духовној академији, ради најпре као наставник у Богословско-учитељској школи у Призрену, потом у Српској гимназији у Битољу (од 1903. до 1913. године). Након избијања Великог рата прелази у државну службу, где чак током 1915. године бива и секретар општине Призрен. У марту 1916. одведен је са оцем, протом Вукајлом, колашинским кнезом, у логор Нежидер. Од 1919. године обавља различите дужности у Подгорици, Скопљу и Београду и постаје политички активан као посланик Демократске странке и професионални репортер *Полицике*. Други светски рат означио је и почетак његовог стваралачког и скорашњег физичког краја. Последњи текст у *Полицици* објављен 28. марта био је уводник „Да буде дуговечно, срећно и славно“.

патријархалних заједница: с једне стране је православна, угњетавана, српска страна, док је са друге исламска (турска и албанска). „Такође, тај сплет околности и оствариваних поступака надограђује радњу која, иако у форми и структури приповетке, поприма карактер епског дела или драмског комада. Понекад се романтично и нестварно распоређују ликови и простори, по принципу црно-бело, целат-жртва, заборав-незаборав, освета-праштање...“ (Михаиловић Милошевић 2023: 4).

* * *

Григорије Божовић је у својим делима направио модел епског јунака, индивидуе која својим карактером надвисује свакодневне типове и ликове. Могло би се рећи да у његовом делу, без обзира на имена јунака по којима се извесне приповетке насловљавају, осим конкретне семантичности и симболике којима се појачава функционалност назива, у великом броју јунаци могу бити анонимни, једнородни, једнообразни, са једним именом. Заједнички именитељ формирао је ове јунаке са истим кодексом и тежњама. Често је друга страна (албанска, турска, потурчењашка) модел вредности, што такође улази у оквире њихове традиције, њиховог образа и дате речи, те имамо паралелне линије кретања и када је реч о свакодневном животу и када је реч о култу, свеједно што су смерови у основи супротног карактера.²

Весна Тодоров је у неколиким својим радовима писала (Тодоров 2012: 141–152; Тодоров 2013: 46–55) да Божовић ствара изванредан феномен *надигенитијетиа* и *сујеригенитијетиа* који се препознаје у Србима, што би се везивало и „оправдавало“ за образац националне традиције, тзв. *мишћиворним* *іледањем на ірошлосіт*, што пак упућује на свету битку, свету земљу, свети народ. Међутим, Божовић није први и једини трибун архетипа народне свести. Александар Јовановић указује на „непоправљиво завађена два света“: „Божовићеви ликови су двоструко одређени: индивидуалним склоностима и националном припадношћу. Њих, са једне стране, притискају национални и верски идеали које треба (и морају) да следе, са друге, потреба за преживљавањем и опстанком, са треће, ирационално и нагонско, што као неки тајни знак носе у себи“ (Јовановић 1999: 75–79). Отуда се верска нетрпељивост или таква убиства најчешће доживљавају као оправдани чин.

Приповетке је често креирао на основу стварних догађаја, али и на основу анегдота и одређених предања која су шири део националног наслеђа. У приповеци „Мучних дана“ даје слику Приштине, неразвијене, прљаве и „азијатске“, како су је поједини осликавали. Заправо, та слика Приштине најбоље сведочи о стварном стању на ширем простору Косова и Метохије. У њој је направљен *иденитификациони склоп* онога што је Милан Ракић, тадашњи конзул у Приштини, писао у многим песмама (као на пример у песми „Напуштена црква“). Божовић пише:

2 Више о томе у: Михаиловић Милошевић 2023: 40–41.

„Јер тешко бејаше живети у прљавој и веома непријатељској Приштини. Много тврђа и несложнија душа ту малакше и почне да чами. Свакога дана извештаји тежи и страхотнији. Косово у самртним трзајима. Сириниће изједна гине, Рогозно већ отупело од аганског жарма, а из Метохије, може бити ускоро, неће бити ни гласника да јави како су се последњи остаци истурчили или замакли ноћу преко Копаоника. Да још није Грачанице са њеним оскрнављеним фрескама и Гази-Местана, који Преполоац непрестано бодро поздравља из лапску долину, човек би клонуо и обамро. [...] Из дана у дан Ракић је могао све боље да увиди, како је све мања разлика између српскога и арнаутскога копорана, између њихових ћулава: – труђаше се раја, да би голи живот сачувала, да се на путу по ношњи не би могла познати!“ (Божовић 2024: 118).

Ракићу нову наду буди гест сељака Вука Дурлана који враћа позајмљени дукат иако за тим нема потребе, једнако као што му веру у боље дане буде речи Мојсила Златановића из Ѓилана у приповеци „Оклопник без страха и мане“, сељака који ни под каквим условима не жели да остави своју земљу, иако опхрван муком синовљевог боравка у турском затвору. Речи Мојсија Златановића спадају у најлирскије, а уједно и најснажније пасаже целокупног Божовићевог опуса:

„Викам, господине, зашто да се бега у Србију? Србија има доста људи, а ова јој земља ваља, а ми смо, викам, тапија за њу. Кад дође овамо, па никога од нас не нађе, ће гу врате натраг, зашто ће јој рекну: *етио нема овде нико твој – неје ово твоје*. [...] Ја сам моју бабовину уватија зубима, ете овако, и жив се од ње не одвајам. И сад... и сад... не плачите, а да нађемо некога ко ће као ја да легне снажно на њу, да је ухвати зубима и да је тако не испушта док не дође *она... одозго...*“ (Божовић 2024: 44–45).

Неки од основних проблема који се јављају као феномени јесу, као што је наведено, често круто обликовани статуси унутар породице, племена, шире заједнице о којој Божовић пише, било да је реч о епској православној страни, о бившој страни, потурченој, или о муслиманској, турској и албанској. Питање опозиције често је и питање стереотипије; питање традиционално утемељеног положаја наведених структура.

Међутим, високи естетски домети његове литературе огледају се и у „искакању“ из стереотипних представа о другом. У приповеци „Рођак“, у Миријски хан у Призрену (у посебну клупску просторију намењеној угледним Турцима) Ротуловић-бег доводи Дем-Алију, „разметљиву попурицу српског порекла“, посебну врсту „верског скоројевића“. У намери да се покаже што бољим Турчином, он приповеда о убиству српског младића кога је пренуо из сна док је чувао овце и ког је свирепо заклао,

не осврћући се на младићеву молбу за побратимством. Младић, након одбијања побратимства, уверава Дем-Алију да ће га стићи освета: „И тврду ти ријеч задајем, наћи ће се какав рођак који ће ме осветити. Хоће. Божја вјера, ја Турчин ја Ришћанин, сад кољи!...“ (Божовић 2024: 150). Ганић-бег освећује младића баш због тих речи, које Дем-Алија разметљиво наводи. „Најпре, понашања ових јунака су супротстављена, а чак и да нису, њихово убијање „у име вере“ не сведочи о вери самој, већ о начину на који се она раствара у јунацима [...]“, пише Јасмина Ахметагић (Ахметагић 2007: 33).

У галерији сложених и упечатљивих јунака истиче се и потурица Хамса Вукашиновић из приповетке „Наша загонетка“. Опозиција наш-њихов у овој приповеци искаче из главне преокупације. Идеално код Хамзе је то што, као књижевни јунак, не као Србин, не као потурица, већ као личност надвисује многе бинарне опозиције, нпр. свој-туђ, ми-други. Код њега је све ЈА-ОНИ (они се појављују и као нешто чему тежи или као нешто од чега бежи). Мислећи на сличне јунаке, Радивоје Микић пише да они „на једној страни, носе једну свест о свом националном идентитету, страдајући због тога, док, на другој страни, настоје да буду носиоци оних моралних норми које директно проистичу и из верске подлоге и из епске традиције“ (Микић 1998: 21). У првобитној осионој слици Хамзе Вукашиновића, необичног Потурчењака, Божовић казује да није необичан тај отпаднички став, „акцентујући насилничко понашање које је засновано на верској и националној основи, а чије порекло везује за хришћанску заједницу [...] То је тачка преко које ће се конструисати морална слика и показати евентуална суштинска разлика између двеју нација“ (Чолак 2016: 207).

У томе се види Божовићева тенденција да слику Срба – потурица не гради као наличје Турцима, већ као тенденција да се укаже на неопходност моралног, одважног, и херојског својства (лика) српског бића.

Носиоци моралних норми јесу и Турци, попут јунака Хасана Чауша из истоимене приповетке, који, иако лојалан својој влади, народу и вери, изражава поштовање према јунаку Анђелку, погинулом у борби са Турцима заједно са једанаест својих четника, жалећи великог српског јунака, палећи му на гробу свећу. Такође, пример чојства је и Арнаутин Качандолац (приповетка „Арнаутин“) који показује изграђену самосвест и спремност да сноси последице обарања паше с коња („Ја не жалим што сам те ударио и што ћу то главом платити, но жалим што сам ти на образ насрнуо, да бих свој сачувао.“ (Божовић 2024: 85)), као и паша који му помиљује живот, а себи због тог чина обезбеди трајно помињање у епским песмама.

Посебна пажња треба бити посвећена женским ликовима у приповеткама Григорија Божовића. Она је део националне хероике и моралне чистоте, доследна у свим улогама које је формирају: мајка, супруга, сестра, ћерка... Чува породицу и веру и непоколебиви је стуб у свом, некада надчовечанском,

напору. Она је и храбра „да прекорачи сваку од забрана испред себе и сваку од граница које су око ње подигли петрифицирани морал, архаична духовна и световна традиција, ригидни породични односи и друштвене норме како етичко-верског, тако и државно-друштвеног колективитета“ (Јевтовић 1996: 105). Арнаутка, Кариманова жена из приповетке „Две жене“ оличење је мајчинске љубави, храбрости и достојанства, која је презрела мужа и остале мушке главе због подмуклог убиства младог Србина Јаблана и указала не само поштовање његовој мајци Вујани, већ и потпуно саучешће у болу.

Тихомир Брајовић говори о *идејично различитом* (као у наслову своје студије), где о лику „нашег туђинца“ каже да је „непостојано и преображавајуће, па зато заправо и збуњујуће и непожељно Друго, које је макар једним делом још увек Исто, односно Исто које је знатнијим делом Друго. [...] Он је, према томе, Исто/Друго које никада није само ово или оно, само наше или њихово, него, управо захваљујући својој променљивости и својеврсној реверзибилности, трајно задржава и понешто од оне каквоће која је наизглед напуштена“ (Брајовић 2007: 138).

Божовић „не штеди“ ни српску страну у тежњи за што веродостојнијим представљањем свакодневице. Тако нису сва свештена лица обавезно носиоци иманентне религиозности нити су узорни јунаци – приповетка „Код јунака приче“ доноси нам слику „поганог“ митрополита Ниђифора Перића, готово оличење антихриста, како о њему говори архимандрит Сава Тетовац, уз важну опаску и разбијање мита како један Македонац треба да буде већи Србин од Срба „на нашем Косову“. Митрополита на почетку врло прецизно карактерише и сâм приповедач:

„Ћудљив и неуравнотежен калуђер, бејаше дојадио свакому. И српској влади, чије намере не могаше да схвати, и консулу чије савете сасвим не примаше, и Приштинцима, који у својој паланачкој простоти не могаху да му опросте ноћна банчења и харемске навике. Желећи да своје митрополитовање обележи снажним родољубивим узмасима, он немаше мере, те из дана у дан падаше пред Патријаршијом и пред турском владом, док себе сасвим не онемогући, и не поднесе оставку, коју сви једва дочекасмо“ (Божовић 2005: 13).

* * *

Осим ових примера имплицитне поетике, и у експлицитној поезици наилази се на ову врсту става. У познатом разговору са Бранимиром Ћосићем Божовић каже да му је жао што „муслимански и босански интелектуалци“ налазе да је он „опаки православац“. „[...] Међутим, иако сам био турска раја, ретко ће се наћи какав мој земљак који са више осећања приступа муслиманима“ (в. Божовић 1990: 252).

Сличан став очигледан је и у поезици Данила Николића. У имплицитној поезици не могу се наћи слике прекора ни мржње према народу „са којим смо у спору“. Када је пак о експлицитној поезици реч, у бројним интервјуима

Николић потврђује суд о доживљају Косова и Метохије ослобођеном од сакрализације косовским заветом. Говорећи о суживоту са Албанцима, Николић кривца садашњег раздора види „даље“:

„Док сам био дете, Срби и Шиптари (то није погрдно, већ право име) живели су комшијски добро, чак и 1941. када је настала светска пометња. Мој чика Шериф ми је стално доносио јабуке, пазио ме, правио ми сладолед. Сви људи су после, за време Тита, тамо имали земљу и слободу. А онда су Кардељ и друштво припремили све ово што се сада догађа. Питао сам после мог друга чика Шерифа шта се догодило, а он ми је одговорио: 'И ваша и наша деца су отишла у Европу, тамо научила и овде донела сва неваљалства'“ (Nikolić 2020: 40).

„На оном месту где мој јунак расправља са ћерком о младости, каже јој: Ово да схватите као аманет: сахраните ме у Белом Пољу код Пећи, тамо где се сахрањују православни, *макар за мене мртвој морали вадијии њасои*. [...] То је 1975. године, кад сам књигу предао, изгледало лудо. Тако су ми и рекли. [...] А ја сам знао како ствари стоје. Не ја, него сви који су још живели у Метохији. [...] На ту тему, тему изгона, стављена је тачка, најстрашнији знак интерпункције. Али, тема изгубљеног завичаја остаје“ (Nikolić 2020: 302–303).

Како смо већ навели, Данило Николић почиње да ствара у периоду великог притиска комунистичког режима и идеолошког ангажмана писца да се пише о рату, победама партизана итд. Готово више од пола века касније, упитан да опише како доживљава Метохију садашњег тренутка, Николић није говорио острашћено, већ је дао шири увид: „Нема земље, ни државе, махом патуњасте, на ширинама *оне* Југославије, у којој се не би могао применити наслов једног давног филма: 'Убице су међу нама'. Одавно се овде примењује сумануто правило 'зуб за зуб'. Али, не остадоше ни вилице“ (Nikolić 2020: 250). Може се, такође, у интервјуима наћи и ова изјава на питање да ли ће Срби изгубити Косово и Метохију: „Срби га неће сачувати, Шиптари га неће добити“.

Дискурс историје у Николићевом стваралаштву део је приповедачког поступка – осим у тематском смислу и сагледавања друштвено-историјског контекста у који се наратив ситуира, он је саставни део и аутореференцијалности, тј. (ауто)биографског знака. Најизразитији носилац носталгије за Метохијом, односно за безбрижним периодом детињства и младости, јесте имплицитни аутор, а тај јединствен ток може се пратити од збирке *Повраћак у Метохију* (1973), преко првог романа *Власници бивше среће* (1989) и романа *Мелихај из Глој* (2005) до последњег романа *Сјисак будућих њокојника* (2012). Ток о којем је реч, односно јединствена веза у овом приповедању, допринели су формирању наративног идентитета (о којем говори Пол Рикер (Riker 1993) као неминовности која се јавља у току процеса изградње/успостављања сопственог идентитета).

Овај особени наративни идентитет изнедрио је бројне ликове, ситуације и детаље који се међусобно прожимају, једнако као што се међусобно мотивишу и/или иницирају сећање на њих у читалачком искуству. Шире схваћено, управо захваљујући томе, може се разматрати и однос према Другом (у овом случају, однос према Албанцима, најпре) у прози Данила Николића, а на плану морфологије текста улога аутопоетичких исказа и аутофикционалности.

У књизи *Повраћак у Метохију*, која је у тренутку излажења препозната као један од нових таласа увођења завичајности (Косова и Метохије) као табу теме у савременој српској приповедној прози, Николић се, износећи личне пројекције, у појединим ситуацијама дотиче тих, назовимо, идеолошких питања, као што су одлазак и, нарочито, повратак у Метохију. „Опет сам жудела за Метохијом“, каже Невена Никач, јунакиња најбоље приповетке „Дневник Невене Никач“ из ове збирке. (Михаиловић Милошевић 2023: 88–89). „Метохијски Антеј“ двоструко је мотивисао своје јунаке, индивидуалном сетом и националном припадности једном поднебљу (Андрејевић 1991: 14). Реченицу из ове збирке „Метохија је оно што више никада нећемо имати: наше детињство, наша младост, наша чистота“ као да понавља готово сваки Николићев јунак од 1974. године (када је збирка објављена), па до последње књиге (2012). Историјски тренутак у коме се смешта радња прича из ове збирке је „тиха, а велика миграција на почетку послератне обнове“ (Николић 1973: 7–8). Жудња за Метохијом је најпре, жудња за срећом, а „слика из Пећи и других места Метохије у књизи јавља се као супротно дејство од послератног тешког тоталитаризма и нехумане политизоване свакодневице у којој је тихи, али пун зебње и страха отпор према тадашњем партијском једноумљу. Зато је пандан дошао као потрага за изгубљеним, чак као потрага за изгубљеним рајем“ (Михаиловић Милошевић 2023: 89). Потреба да се приказује живот Срба на Косову и Метохији из „специфичне, евокативно интониране перспективе“ остаје од ове збирке најзначајније тематско језгро Николићеве прозе, а средишње место је добила у роману *Власници бивше среће* (Микић 2016: 84).

Роман који је пратила критика да „за такву смелост српска књижевност још не зна“, полифонијском својом структуром донео је три плана приповедања: аутобиографски план (садржи аутопоетичке исказе уз личну причу аутора) „испресецањем“ одломцима из књига *Нова Србија – Косовска сџара Србија* Јефта Дедијера и *Плач Сџаре Србије* Хаџи Серафима Ристића (историја Метохије и судбина српског народа на том простору), док је у трећем прича о Светолику и Атанаску Даниловићу (са два тока радње, прича о пријатељу из детињства и пронађен рукопис романа о Атанаску). У целини узев, то је сведочанство о времену, простору и људима којих више нема, али већ тада антиципаторски наговештена садашња слика стања на Косову и Метохији. Приповедање о Светолику прате и ауторови коментари о актуелном тренутку на Косову и Метохији, док је Атанаскова прича мотив да се уведу историјски подаци о вишевековном страдању Срба на том подручју, са намером израженије веродостојности која аутору, по свему

судећи, није довољна само на плану технике приповедања (имплицитни аутор), већ измене врши и на плану саме морфологије књижевног текста.

Један лик из ове књиге као да је „ушетао“ из приповедака Григорија Божовића. То је свакако Атанаско Даниловић, чија се судбина прати посредно, путем пронађеног рукописа криминалистичког сижеа о смрти жене Невене, убиству петорице Албанаца и изношења завршних речи на његовом суђењу.

„Даниловић је био знан многим и на различите начине. Старци су га уважавали као славног командира у борби за Скадар, неки чак као свога претпостављеног из чувеног Источног одреда црногорске војске [...] Сви метохијски ловци као некадашњег бољег стрелца између Белог Дрима и Дечанске Бистрице. Шиптари су га поштовали као великог врача, лечитеља и суседа, често дародавца. Међу њима је било и неколико старијих који су га штовали као спаситеља. Одбио је да их стреља 1912“ (Николић 1997: 19).

Приповедач инверзно и иронијски, променом Атанасковог статуса у друштву описује и смене друштвено-историјских околности, као и мотив крвне освете, познате на Косову и Метохији. Нена је била силована пред мужевљевим очима због освете над Атанаском (један од нападача био је син младе Албанке која се убила због стида што јој је Атанаско открио лице пред другима). Носилац вредности којих више нема остаје до краја доследан својим принципима, као и неписаним канонима традиције „крвници његове части“ су убијени, али је њага остала – подразумева се да у таквој средини, тако осрамоћена, жена не може да живи. У немуштом договору „знаш шта ти је чинити“ Невена извршава самоубиство Над његовом порушеном погребном плочом у Белом Пољу ће се поклонити и Момчило, јунак романа *Мелихајн из Глој* 2000. године, годину дана након последњег масовног прогона српског народа са Косова и Метохије.

Жена у његовој прози често је секундарни лик, еманципована и самостална, мада неодвојива у потпуности од традиције. Чак и у роману *Мелихајн из Глој*, у којем се управо тематизује забрањена љубав између Албанке Мелихат и Србина Станка, насловна јунакиња успешно потискује национално и верско („Ја више, Баб, не будем волела Алах. Ни тај крст. Они не дала да будем краљица за тај што си ти чинила мртво са пушка.“) (Николић 2005: 133–134). Етаблиран као врстан приповедач са увек брижљиво грађеном карактеризацијом и мотивацијом јунака, Николић укључује типизиране женске ликове само као групне ликове.³

3 У *Краљици забаве* тако наилазимо на овакав опис живота у Пећи: „И мојој се Тијани допала Пећ. И све около. Бели Дрим, Бистрице обе, Пећка и Дечанска, Патријаршија, Дечани, Хвосно. Воћа и поврћа је толико да управа Градске пијаце има пуне руке посла сваке недеље. Субота је велики пазарни дан, среда мали. Тада на пијаци остане толико паприка и јабука да ни сиротиња не може све да окупи. А људи неће да враћају у села, немају рачуна.

Оквир приче овог романа је дан пребега Момчила и Росе са свог имања у јуну 1999. године и долазак Албанке Мелихат („Џекаш трактору? Џекаш. Знааам како осећаш ти! Мука, мука, мој Roza. Uvek, за човек, ту. Мука...“) (Николић 2005: 15). Сменом наратора тече и паралелна (тј. основна) прича о трагичној љубави Мелихат и Станка. Роман се затвара сценом из барака, годину дана касније, када приповедач у првом лицу (Момчило) завршава своју причу констатацијом о цикличном понављању времена и судбине некадашњих досељеника на Косово, као и судбине српског народа уопште.

„Дакле, видимо да наш прогон није од јуче, од прошле, 1999. Ни од оних двадесетак година пре ње. Вечито пљачке, прогони, претње [...] и кад није тамо била наша власт но турска. Кад никоме нисмо чинили зулум, нити смо то могли, да би се ичија неваљалства правдала...“ (Николић 2005: 139).

Није се, међутим, МИ идеализовало у односу према Други, нити се мистификовала слика о Србима. У свом иначе препознатом приповедачком умећу и за анегдотским представљањем, Николић кроз јунака Станка говори о српској неслози, вечитом и општем проблему због којег, као једини народ на свету, „носи опомену на својој националној капи и грбу“ (Николић 2005: 29), живи у историји и прошлости коју памти и преко ноте извињавања употребом „морам“ у говору. Пандан овој српској карактеристичној речи Станко види у свакодневной употреби речи „бојим се“ у Америци, за коју такође проналази објашњење у страху као „пратећој авети живота“ и сталном осећају несигурности који карактерише народ у тој земљи.

Опредељењем да насловну јунакињу романа делимично мотивише и српским прадедовским пореклом са мајчине стране, приповедач посредно оставља сведочанство о исламизацији Срба за време османске власти, а улогу угњетавача, типизираних представника своје традиције, додељује Мелихатином мужу и оцу. Паралелним смењивањем различитих приповедних перспектива али и наративних токова (ретроспекција/актуелни тренутак) у роману *Мелихат из Глој*, Данило Николић је потврдио ефектност

Шиптара у граду нема много. У селима су груписани, и као учвршћени. Све камене куће, и подоста високих кула од камена, с прозорима уским као пушкарнице. Крију жене, због тога су прозори такви. А служили су и за протурање цеви, при борби.

Нема много ни старих српских породица, оних који су одвајкада, од времена Дечана и Патријаршије живели овде. Ту су још Хаџи Ристићи, Стеванчевићи, Карићи, Кадићи, Гашићи, Попадићи, Матејићи... Држе се још свог начина живота, својих старих обичаја. Старије жене не носе хаљине и сукње, већ шалваре, од свиле, и обавезно лаке свилене мараме на глави. [...]

Закукуљена на улици, као ходајућа утвара, Шиптарка је, кажу ми, у кући и авлији доста живахна, доста разодевена, нарочито горњи део тела, и заносна у шалварима од разнобојне свиле. Чак и оне, под будним оком својих стражара (муж, свекрва, свекар), нађу начина, кажу ми такође, да окусе и другог мушкарца. Наравно, неукротива снага тог нагона код њих је чак и потенцирана, као што се појачава свака жеља коју нам други гуше“ (Николић 1995: 27–28).

технике „монтаже атракција“ којом је постигнут динамизам приче. Историјски дискурс овог романа и опредељење за описивање савременог тренутка показатељ је потребе за национално афирмативном књижевношћу у времену угрожености не само књижевности на простору Косова и Метохије, него и националног идентитета уопште.

Отуда ће и неколико година доцније роман *Списак будућих њокојника* рекапитулирати теме и мотиве Николићевог приповедачког поступка. Окосница романа је попуњавање формулара за фиктивни Институт за очување националних вредности, у оквиру кога би се, у потенцијалној будућности, поставила и спомен-плоча на месту где је приповедач живео. Свака адреса на којој би могла бити постављена плоча повод је за сећања и сведочанства (спомен-плоча на кући у Сплиту не би опстала ни један дан, а кућа у Витомирици код Пећи спаљена је и срушена 1999. године, по други пут – прва је на истом месту спаљена и срушена за време Другог светског рата, у Београду се селио неколико пута итд.). Бројне анегдотске епизоде уравнотежавају терет историјског контекста и постају синтетичуће ткиво којим се заокружује представа наративног идентитета формирана готово пола века раније.

* * *

Наративне стратегије двојице писаца различитих књижевних праваца могу се описати као потреба за обновом националног идентитета (неодвојивог од верског) и са друге стране као тежња за изградњом сопственог идентитета модерног појединца, укорењеног у традицији. Заједнички садржатељ им је тешко историјско бремене које свакако формира карактер индивидуе. У таквим околностима завичај се или доживљава као простор опште среће и жртвовања зарад освајања слободе (Григорије Божовић), или као простор првобитно упамћене сигурности, спокоја и младости (Данило Николић). Ови најзначајнији представници косовскометохијске драме у временима иза нас или са нама својим усмерењем ка документарности донели су упечатљиве књижевне јунаке и на литерарном плану показали како на формирање представе о Другом утичу околности које окружују појединца. Нестереотипне слике о Другом употпуниле су етнопсихолошку галерију ликова, а историјски дискурс у њиховом опусу померио одређене књижевне табуе.

ИЗВОРИ

- Божовић 1990: Григорије Божовић. *Чудесни кућови*. Изабрао и приредио Гојко Тешић. Приштина: Јединство.
- Божовић 2005: Григорије Божовић. *Косовска њрича*. Београд: Политика: Народна књига.
- Божовић 2024: Григорије Божовић. *Кад мртви њрозборе*. Прир. Милета Аћимовић Ивков. Београд: Српска књижевна задруга.

- Николић 1973: Данило Николић. *Повраћајак у Мейхохију*. Београд: Слово љубве.
 Николић 1995: Данило Николић. *Краљица забаве*. Београд: Нолит.
 Николић 1997: Данило Николић. *Власници бивше среће*. Београд: Нолит.
 Николић 2005: Данило Николић. *Мелихајт из Глої*. Београд: Народна књига.
 Nikolić 2020: Danilo Nikolić. *Fragmentsi o prolaznom ludilu*. Prir. Lidija Nikolić. Vršac: KOV.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексић 2019: Слађана Алексић, „Хронотоп у теорији приповести и приповедања“. *Зборник радова Филозофскої факултета у Приштини*, вол. 49, бр. 2, 43–58.
 Андрејевић 1991: Даница Андрејевић. „Приче метохијског Антеја“. *Јединство*, 28, 29, 30. 11. и 1. 12. 1991, 14.
 Аћимовић Ивков 2024: Милета Аћимовић Ивков. „На косовској стази и раскрсници“. У: Григорије Божовић. *Каг мртви ѝрозборе*. Београд: Српска књижевна задруга.
 Ахметагић 2007: Јасмина Ахметагић. „Стереотипна представа о другом и проза Григорија Божовића“. *Башићина*, св. 22. Лепосавић: Институт за српску културу – Приштина, Лепосавић, 31–47.
 Бован 1990: Владимир Бован. „Сеоба Срба из завичаја у делима српских писаца са Косова и Метохије с краја XIX и с почетка XX века“. *Научни састај слависта у Вукове дане. Сеобе и изјанасњава као тема у јуословенским књижевностима*, 20/2. Београд: Међународни славистички центар, 143–151.
 Brajović 2007: Tihomir Brajović. *Identično različito: komparativno-imagološki ogled*. Beograd: Geopoetika.
 Денић 2011: Сунчица Денић. *Пројон и завичај*. Лепосавић: Институт за српску културу Приштина – Лепосавић
 Деретић 1983: Јован Деретић. *Историја српске књижевности*. Београд: Нолит.
 Иванић 2010: Душан Иванић. „Методолошка и аксиолошка питања историје регионалне књижевности (напомене и коментари)“. *Косово и Мейхохија у цивилизацијским токовима*. Зборник. Ур: В. Питулић. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 15–23.
 Јевтовић 1996: Миленко Јевтовић. *Личности и дело Григорија Божовића*. Зубин Поток: Приштина: Институт за српску културу.
 Јовановић 1999: Александар Јовановић. „Приповедачка хроника Српског Југа“. Григорије Божовић. *Косовске приче*. Београд: СКЗ, 75–79.
 Микић 1998: Радивоје Микић. „Приповедачки поступак Зарије Р. Поповића, Анђелка Крстића и Григорија Божовића – сличност и разлике“. *Књижевности Старе и Јужне Србије до Другої светскої рата*. Зборник. Ур. В. Цветановић. Београд: Институт за књижевност и уметност: Балканолошки институт САНУ, 19–40.
 Микић 2016: Радивоје Микић. „Триптихон за Данила Николића“. *Власник ѝрајне среће. О књижевном делу Данила Николића*. Зборник. Прир. Михајло Пантић. Београд: Библиотека града Београда, 84–109.
 Михаиловић Милошевић 2023: Сена Михаиловић Милошевић. *Косово и Мейхохија у делима Григорија Божовића и Данила Николића*. Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Филолошки факултет. https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/21821/Disertacija_14173.pdf?sequence=1

- Радуловић 1992: Милан Радуловић, „Традицијска духовност у постмодерној форми: *Власници бивше среће* Данила Николића“, *Књижевност*, год. 47, књ. 98, св. 8–10, 1559–1566.
- Riker 1993: Pol Riker. *Vreme i priča* I. Prev. S. Miletić, A. Moralić. Sremski Karlovci / Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Скерлић 1965: Јован Скерлић. „Григорије Божовић: *Из Старе Србије*“, *Писци и књије V*, Сабрана дела Јована Скерлића, књига пета, приредио Мидхат Бегић. Београд: Просвета.
- Тешић 1990: Гојко Тешић. „Прилози за биографију Григорија Божовића“. Божовић: *Чудесни кућови*. Приштина: Јединство.
- Тодоров 2012: Весна Тодоров. „Историја, мит и ремитизација српског идентитета у прози Григорија Божовића“. *Philologia Mediana*. Ниш: Филозофски факултет, 141–152.
- Тодоров 2013: Весна Тодоров. „Деконструкција националних карактера у стварањаштву Григорија Божовића“. *Педагошка стварност*, часопис за школска и културно-просветна питања, год. LIX, бр. 1, Нови Сад, 46–55.
- Чолак 2016: Бојан Чолак. „Слика Турака у збирци 'Из Старе Србије' Григорија Божовића“. *Поетика Григорија Божовића*. Зборник. Ур: Д. Андрејевић, А. Костић Тмушић. Косовска Митровица: Филозофски факултет, 205–221.

Sena M. MIHAILOVIĆ MILOŠEVIĆ

DISCOURSE OF HISTORY IN THE WORKS OF GRIGORIJE BOŽOVIĆ
AND DANILO NIKOLIĆ

Summary

The tendency of this work is not based solely on the comparative view of the poetics, while the presented comparison often assists in reaching the story, whether it is branched into many directions or summed up in one point. The aim is to recognize this specific sequencing of historical and alike moments in the mystery of tragic Kosovo natives and newcomers, Serbs, Turks, Albanians, converts and Bosnians, and to see the cruelty of confrontation in necessary decisions or in more relaxed extracts from „the persistent memories“, in order to create a new interpretation and aesthetic unravelling of some important and less important individuals for the sake of *the future owners of the former happiness*.

The prose of Grigorije Božović and Danilo Nikolić actualizes Kosovo and Metohija not only as the hub of drama tragicalness but also as the place of happiness and high values permeated by many ideals and the commitment to the myth.

Keywords: Grigorije Božović, Danilo Nikolić, Kosovo and Metohia, chronotope, imagery, Kosovo pledge.